AANVULLING GEMEENTEBESCHRIJVINGEN MEEDEN EN MUNTENDAM

Inleiding

In de jaren 1988-1991 heeft in de gehele provincie Groningen het Monumenten Inventarisatieproject (MIP) plaats gevonden. Het MIP is een landelijk project van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg met als doel waardevolle bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940 te inventariseren. Het MIP heeft zijn vervolg gekregen in het Monumenten Selectie Project (MSP). In het MSP zullen uit de inventarisatie van het MIP nieuwe van rijkswege beschermde monumenten en gezichten worden geselecteerd. In de provincie wordt het MSP, dat in augustus 1994 van start is gegaan, uitgevoerd door Welstandszorg Groningen.
Voor Oost-Groningen is de inventarisatie van waardevolle cultuurhistorische objecten in het kader van de Herinrichting Oost-Groningen en de Gronings-Drentse Veenkoloniën grotendeels overgenomen. Omdat de Herinrichting-inventarisatie andere criteria hanteerde dan het MIP, bleek een herinventarisatie, een Her-MIP, nodig ten einde een goede selectie van nieuwe rijksmonumenten en beschermde gezichten te kunnen uitvoeren. Deze herinventarisatie, die in de jaren 1993-1994 is uitgevoerd, heeft geresulteerd in groot aantal nieuw geïnventariseerde objecten en de aanduiding van nieuwe gebieden met bijzondere waarde.

Voor de gemeente Menterwolde betekent dit dat er tijdens het Her-MIP zo'n 60 % meer objecten (totaal circa 251) zijn geïnventariseerd en er twee gebieden met bijzondere waarden zijn aangewezen, namelijk Meeden en Tussenklappen. Teneinde de gemeentebeschrijvingen die tijdens het MIP zijn geproduceerd volledig te laten zijn, is deze aanvulling verschenen, waarin de nieuw aangeduide gebieden met bijzondere waarde worden beschreven.

Aanvulling gemeentebeschrijving Meeden:

6.3 Gebieden met bijzondere (stedebouwkundige) waarde

Op basis van de lokale inventarisatie (zie 6.2) en het stedebouwkundig veldonderzoek (zie 6.1) kan worden besloten een bepaald gebied als 'bijzonder' aan te duiden. Een dergelijke waardering heeft als doel enig onderscheid aan te brengen in de aard en kwaliteit van de grote hoeveelheid bebouwd oppervlak in de periode 1850-1940. Om zo'n gebied aan te kunnen duiden zijn de volgende criteria ontwikkeld:

1. intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
2. bijzondere historische betekenis
3. stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving
4. gaafheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten
5. zeldzaamheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten)

In de voormalige gemeente Meeden is één gebied met bijzondere waarden aangeduid: Meeden.

Gebied: Meeden

Het dorp Meeden ligt in het zuidoosten van de gemeente Menterwolde, tussen Muntendam in het westen en Westerlee (gemeente Scheemda) in het oosten. Tot de herindeling van 1 januari 1990 was Meeden een zelfstandige gemeente.

Meeden is waarschijnlijk rond de 11de eeuw ontstaan als dochternederzetting van Eexta, nu het zuidelijke deel van het dorp Scheemda. Van oorsprong is het een randveenontginningsnederzetting dat gelegen is op de scheiding tussen het kleigebied van de Dollard in het noorden en het ontgonnen veen van het Oostermoer in het zuiden. Meeden lag vroeger iets noorderlijker dan nu: in de 15de eeuw is de nederzetting na aanhoudende overstromingen van de Dollardboezem in zuidelijke richting verplaatst naar zijn huidige plek: een pleistocene zandrug, waarop ook Westerlee en Heiligerlee gelegen zijn.

De doorgaande weg die over deze zandrug loopt, de Hereweg, vormde - en vormt ook nu nog - de ruggegraat van het dorp. Aan weerszijden ervan lag de bebouwing die in eerste instantie hoofdzakelijk bestond uit boerderijen en wat kleinschalige bebouwing. In de loop van de 19de eeuw verdichtte het bebouwingslint zich met Oldambtster boerderijen, rentenierswoningen, kleinere woonhuizen, winkels en kleine bedrijven die gericht waren op de landbouw, zoals smederijen, stelmakerijen en graanpakhuizen.

De boerderijen die vrijwel allemaal van het Oldambtster type zijn, staan over het algemeen zo'n 15 à 20 meter van de hoofdweg af. De oriëntatie van de boerderijen is evenwijdig aan de lengte-as van de kavel die meestal schuin op de hoofdweg is gericht. In de tweede helft van de 19de eeuw, toen de Groningse akkerbouw een gigantische groei doormaakte, werden de boerderijen steeds groter en rijker geornamenteerd. Vaak kregen ze voor en opzij van het woongedeelte een zogenaamde slingertuin: een grote siertuin met slingerende paden, een vijverpartij, een heuveltje en boombeplanting.
Ook de rentenierswoningen die meestal nabij een boerderij of aan het einde van het dorp gelegen zijn, hebben wat meer ruimte om zich heen. Ze staan meestal op enige afstand van de weg en zijn veelal van het symmetrische type. Soms hebben ook de renteniersbehuizingen een kleine siertuin. De kleinschalige bebouwing staat -in tegenstelling tot de boerderijen en renteniersvilla's- dicht op de hoofdweg en is er haaks of dwars op

georiënteerd.
Zijwaarts op de Hereweg zijn vanaf het einde van de 19de eeuw lanen ontstaan. Hieraan lagen de woningen van arbeiders die zich vanaf de tweede helft van de vorige eeuw steeds vaker zelfstandig gingen wonen. De arbeiderswoningen waren meestal van het krimpjes-type en dwars of haaks op de lanen georiënteerd. Veel van deze lanen zijn nu verdwenen. Langs sommige, de Badlaan en de Burg. Venemalaan, is na de Eerste Wereldoorlog sociale woningbouw gepleegd.

Het ruimtelijk beeld van Meeden uit de periode 1850-1940 is heden ten dage in grote delen van het bebouwingslint aan weerszijden van de Hereweg nog goed herkenbaar. Hoewel de boombelanting die de Hereweg begeleidde, evenals in veel andere wegdorpen, is verdwenen, zorgen de nog vele aanwezige slingertuinen ervoor dat Meeden haar groene karakter deels heeft behouden. Het totale bebouwingsbeeld van het dorp heeft na 1940 enkele ingrepen ondergaan. Vanaf de jaren vijftig is ten noorden van de Hereweg een uitbreiding gerealiseerd die herhaaldelijk is vergroot. Daarnaast heeft in het centrum-gedeelte van het dorp in de jaren zeventig en tachtig dorpsvernieuwing plaats gevonden, waardoor in dit gedeelte van het hoofdlint het oorspronkelijke wegdorp-karakter enigszins verloren is gegaan. Desalniettemin is de waarde en kwaliteit van het gehele ruimtelijk beeld nog dermate groot dat de Hereweg met zijn bebouwing aan weerszijden is aangeduid als gebied met bijzondere waarde.

Criteria voor aanduiding van gebied met bijzondere waarde

Criteria :

I.	Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:	
1.	kwaliteit van het ruimtelijk concept;	
2.	betekenis vanwege verkaveling/ inrichting/voorzieningen;	+
3.	betekenis vanwege architectonische/ architectuur-historische kwaliteiten;	+
4.	betekenis vanwege specifieke vorm voor specifiek functionele ontwikkeling.	
II.	Bijzondere historische betekenis, zoals:	
1.	structuur, bestemming of verschijnings-vorm verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
2.	betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	
3.	betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	
III.	Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
1.	betekenis als onderdeel van een groter geheel;	
2.	betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
3.	betekenis vanwege markering van het stads-beeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	+
IV.	Gaafheid (van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten)	+/-
V.	Zeldzaamheid (van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten)	+

* op regionale schaal

MENTERWOLDE

BIJZONDER GEBIED 1

MEEDEN

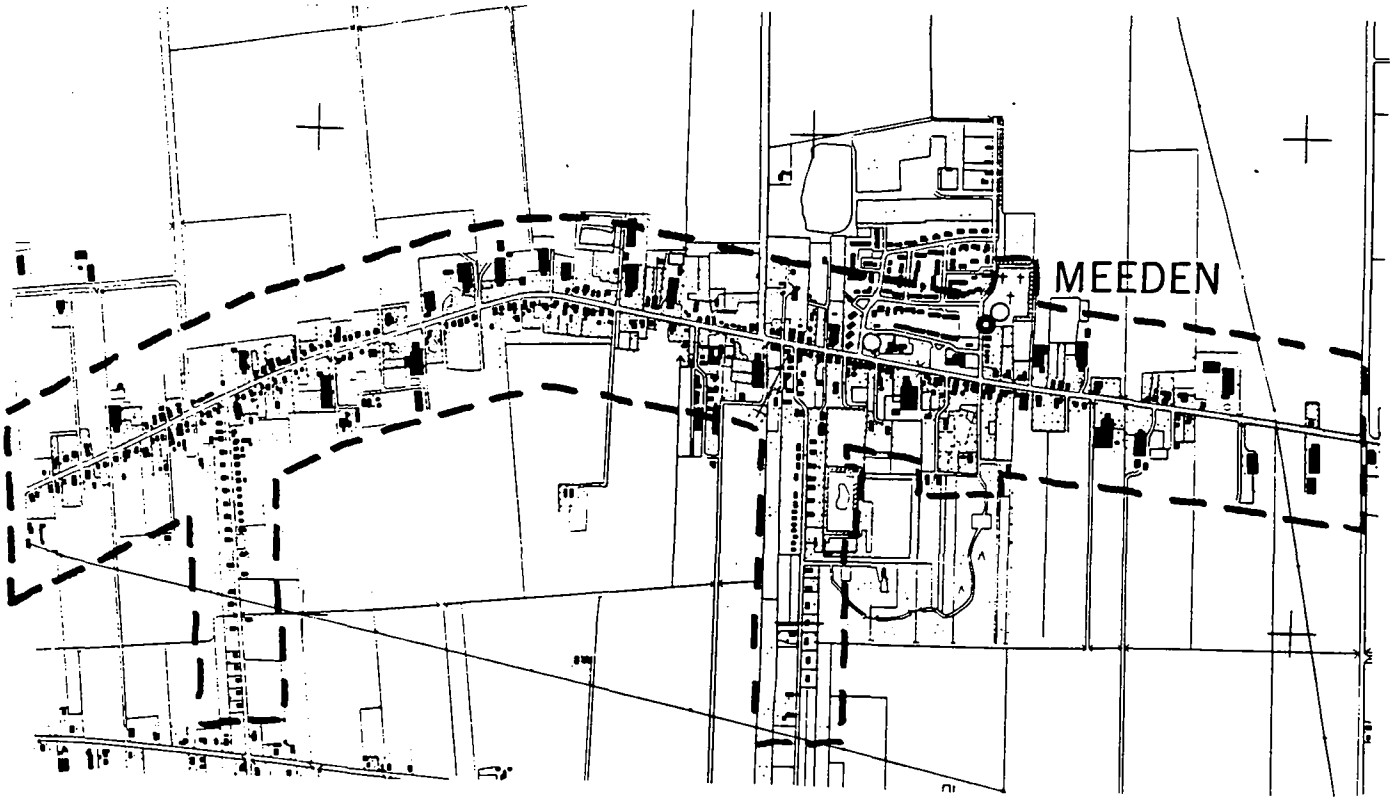

1 KM

Aanvulling gemeentebeschrijving Muntendam:

6.3 Gebieden met bijzondere (stedebouwkundige) waarde

Op basis van de lokale inventarisatie (zie 6.2) en het stedebouwkundig veldonderzoek (zie 6.1) kan worden besloten een bepaald gebied als 'bijzonder' aan te duiden. Een dergelijke waardering heeft als doel enig onderscheid aan te brengen in de aard en kwaliteit van de grote hoeveelheid bebouwd oppervlak in de periode 1850-1940. Om zo'n gebied aan te kunnen duiden zijn de volgende criteria ontwikkeld:

1. intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit
2. bijzondere historische betekenis
3. stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving
4. gaafheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten
5. zeldzaamheid (van de onder 1 t/m 3 genoemde kwaliteiten)

In de voormalige gemeente Muntendam is één nieuw gebied met bijzondere waarden aangeduid: Tussenklappen.

Gebied: Tussenklappen

Tussenklappen is een veenkoloniaal gehucht dat zich uitstrekt langs het Muntendammerdiep van Zuidbroek in het noorden en Muntendam in het zuiden.

Tussenklappen is ontstaan na de aanleg van het Muntendammerdiep in 1637. Dit kanaal zorgde voor een verbinding van het Winschoterdiep in het noorden en het te ontginnen veengebied ten zuiden van Muntendam, het Oostermoer.

In eerste instantie lagen er alleen aan de westzijde van het Munterdammerdiep enkele boerderijen. Aan de oostzijde van het kanaal liep de doorgaande weg van Zuidbroek naar Muntendam. Om het kanaal dat ten noorden van Muntendam afdraait en vervolgens Meedenerdiep heet, te kruisen was een scheve brug, de 'Schaive Klabbe', nodig. Vroeger lag er een draaibrug, na de oorlog is deze vervangen door een ophaalbrug. In zuiden was de verkaveling aan weerszijden schuin op het diep gericht. In het noordelijke deel van Tussenklappen is de verkavelingsrichting aan de westzijde haaks op het kanaal georiënteerd, terwijl de kavels aan de oostzijde er grotendeels parallel aan lopen. Rond 1850 was er aan de westzijde van het diep over vrijwel de gehele lengte sprake van een ijle lintbebouwing bestaande uit Oldambtster boerderijen met daartussen wat kleinschaligere bebouwing. In het begin van deze eeuw verdichtte het lint zich iets met boerderijen, arbeiderswoningen en een enkele rentenierswoning. Er onstond echter geen gesloten bebouwingslint. Opvallend waren de vele bruggen, meestal draaibruggen, die over het kanaal lagen en toegang verschaften tot de verschillende boerderijen. Hiervan zijn nu nog enkele overgebleven.
Bij de 'Schaive Klabbe' werd in 1887 de steenfabriek van Holthuis gevestigd. De fabriek, bestaande uit een steenfabriek, een kalkbranderij, een directeurswoning en een loskade aan het Meedenerdiep, werd in de jaren zestig gesloten. De kalkovens zijn enkele jaren geleden afgebroken.

Het huidige ruimtelijke beeld van Tussenklappen vertoont nog veel overeenkomsten met de situatie in 1940. Hier en daar zijn enkele woonhuizen vernieuwd en heeft op kleine schaal nieuwbouw plaats gevonden. Het oorspronkelijke bebouwingsritme is hierdoor echter niet wezenlijk verstoord. Het Muntedammerdiep met de boerderijen aan de westzijde en de

leegte van de Tussenklappenpolder aan de oostzijde is nog één van de gaafste stukjes veenkoloniaal landschap in de provincie Groningen.

Criteria voor aanduiding van gebieden met bijzondere waarde

Criteria :

I.	Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:	
1.	kwaliteit van het ruimtelijk concept;	
2.	betekenis vanwege verkaveling/ inrichting/voorzieningen;	+
3.	betekenis vanwege architectonische/ architectuur-historische kwaliteiten;	+
4.	betekenis vanwege specifieke vorm voor specifiek functionele ontwikkeling.	
II.	Bijzondere historische betekenis, zoals:	
1.	structuur, bestemming of verschijnings-vorm verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;	+
2.	betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;	
3.	betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering).	
III.	Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:	
1.	betekenis als onderdeel van een groter geheel;	
2.	betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;	+
3.	betekenis vanwege markering van het stads-beeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel.	
IV.	Gaafheid (van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten)	+
V.	Zeldzaamheid (van de onder I t/m III genoemde kwaliteiten)	+

* op regionale schaal

MENTERWOLDE

BIJZONDER GEBIED 2

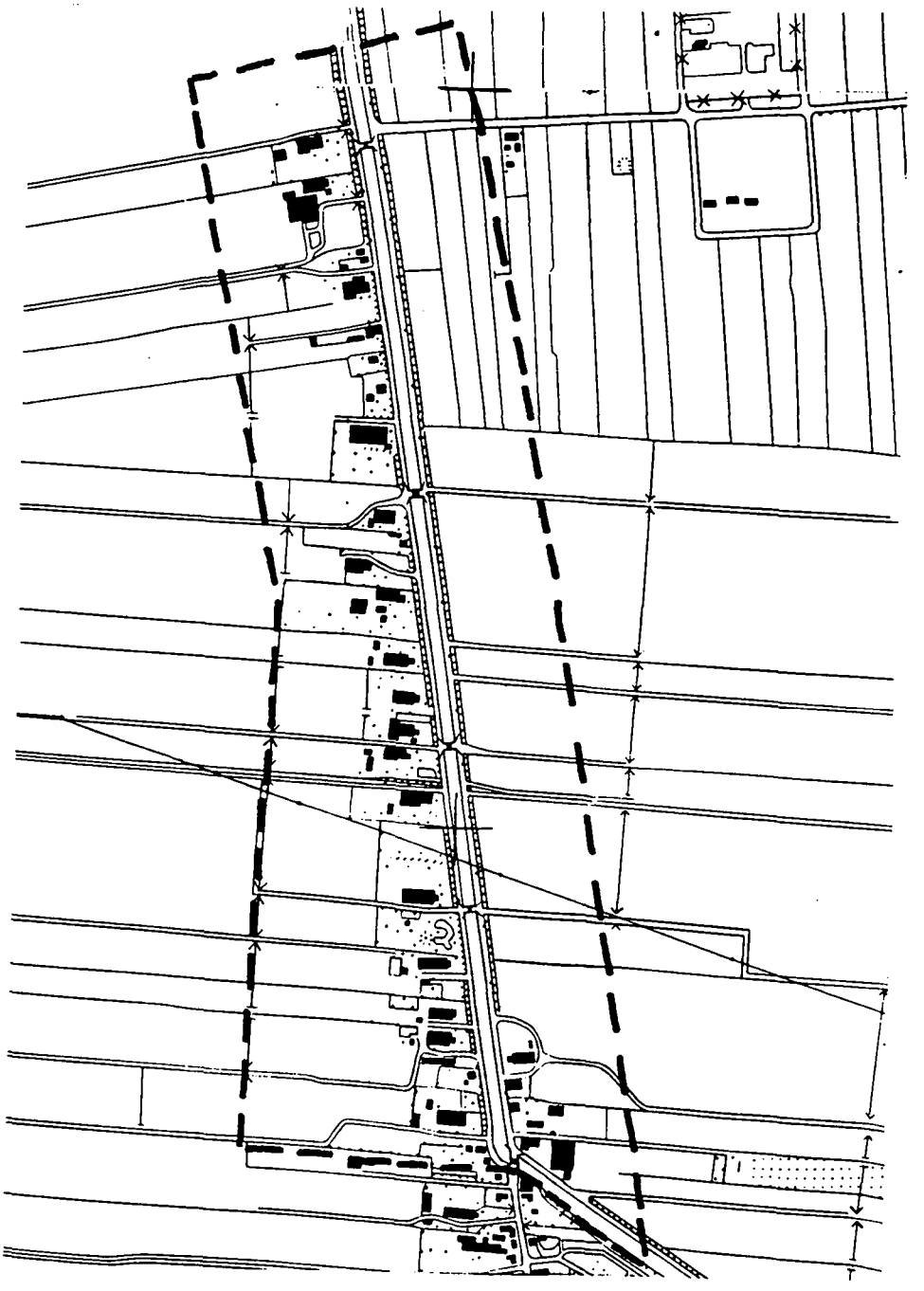

TUSSENKLAPPEN

1 KM

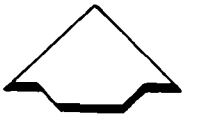

MUNTENDAM

gemeentebeschrijving
regio Veenkoloniën

Monumenten Inventarisatie Project provincie Groningen

colofon

uitgever : Provincie Groningen

samenstelling : P. Harkema
M.H. Panman

eindredactie
en lay-out : L. Hacquebord

INLEIDING

De gemeentebeschrijving van Muntendam is ontstaan in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP). Dit project is geïnitieerd door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en uitgevoerd door de provincies. Het heeft als doel een globaal overzicht te geven van de stedebouw en bouwkunst uit de periode 1850-1940. De inventarisatie is per provincie, gebiedsgewijs aangepakt. Voor de provincie Groningen waren dat de volgende gebieden: het Hogeland (inclusief de gemeente Slochteren), het Westerkwartier, het Oldambt, de Veenkoloniën en het Gorecht.

Om greep te krijgen op het inventarisatiegebied is de volgende methodiek ontwikkeld:
1 er is een regiobeschrijving gemaakt van elk van de hierboven genoemde gebieden, die een algemeen kader biedt voor de uitgevoerde inventarisaties;
2 in samenhang daarmee is per gemeente een gemeentebeschrijving opgesteld, die nader ingaat op de ontwikkelingen in die gemeente;
3 verder zijn door middel van veldwerk structuren en objecten uit de betreffende periode geïnventariseerd. De inventarisatie heeft tevens als toetsing gediend van de regio- en gemeentebeschrijving.

In de gemeentebeschrijving van Muntendam wordt in het kort een beeld geschetst van de ontwikkelingsgeschiedenis van de gemeente tot 1940. De volgende aspecten komen hierbij aan de orde:

1 begrenzing en ligging van het gebied
2 ontstaansgeschiedenis
3 grondgebruik
4 infrastructuur
5 nederzettingsstructuur.

Na deze ontwikkelingsschets van de gemeente wordt tenslotte in hoofdstuk 6 doel en methodiek van het stedebouwkundig veldonderzoek en de inventarisatie van de bouwkunst weergegeven.
Door de hele tekst staan steeds tussen haakjes inventarisatienummers vermeld. Hiermee wordt verwezen naar het vijf delen tellende rapport "Registratie cultuurhistorische waardevolle objecten", waarin de resultaten zijn neergelegd van een tussen 1981 en 1990 uitgevoerde inventarisatie van de bouwkunst in het herinrichtingsgebied Oost-Groningen.

Bij de totstandkoming van deze gemeentebeschrijving en de inventarisatie hebben wij van de kant van de gemeente alle mogelijke medewerking ontvangen. Wij willen haar hiervoor hartelijk bedanken.

P. Harkema
M.H. Panman

Inhoudsopgave

GEMEENTEBESCHRIJVING MUNTENDAM.....1

1 Ligging.....1

2 Ontstaansgeschiedenis.....2
2.1 Geologische geschiedenis.....2
2.2 Bewoningsgeschiedenis.....3

3 Grondgebruik.....5
3.1 Agrarisch grondgebruik.....5
3.2 Niet-agrarisch grondgebruik.....6

4 Infrastructuur.....8
4.1 Landwegen.....8
4.2 Waterwegen.....8
4.3 Tramwegen.....9
4.4 Spoorwegen.....9
4.5 Overig vervoer.....10

5 Nederzettingsstructuur.....11
5.1 Algemeen.....11
5.2 Nederzettingsstructuur per dorp.....12
- Muntendam.....12
- Tussenklappen.....14
- Tripscompagnie.....14
5.3 Verspreide bebouwing.....15

INVENTARISATIERESULTATEN

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst.....16
6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek.....16
6.2 Inventarisatie van de bouwkunst.....17

LITERATUUR.....18

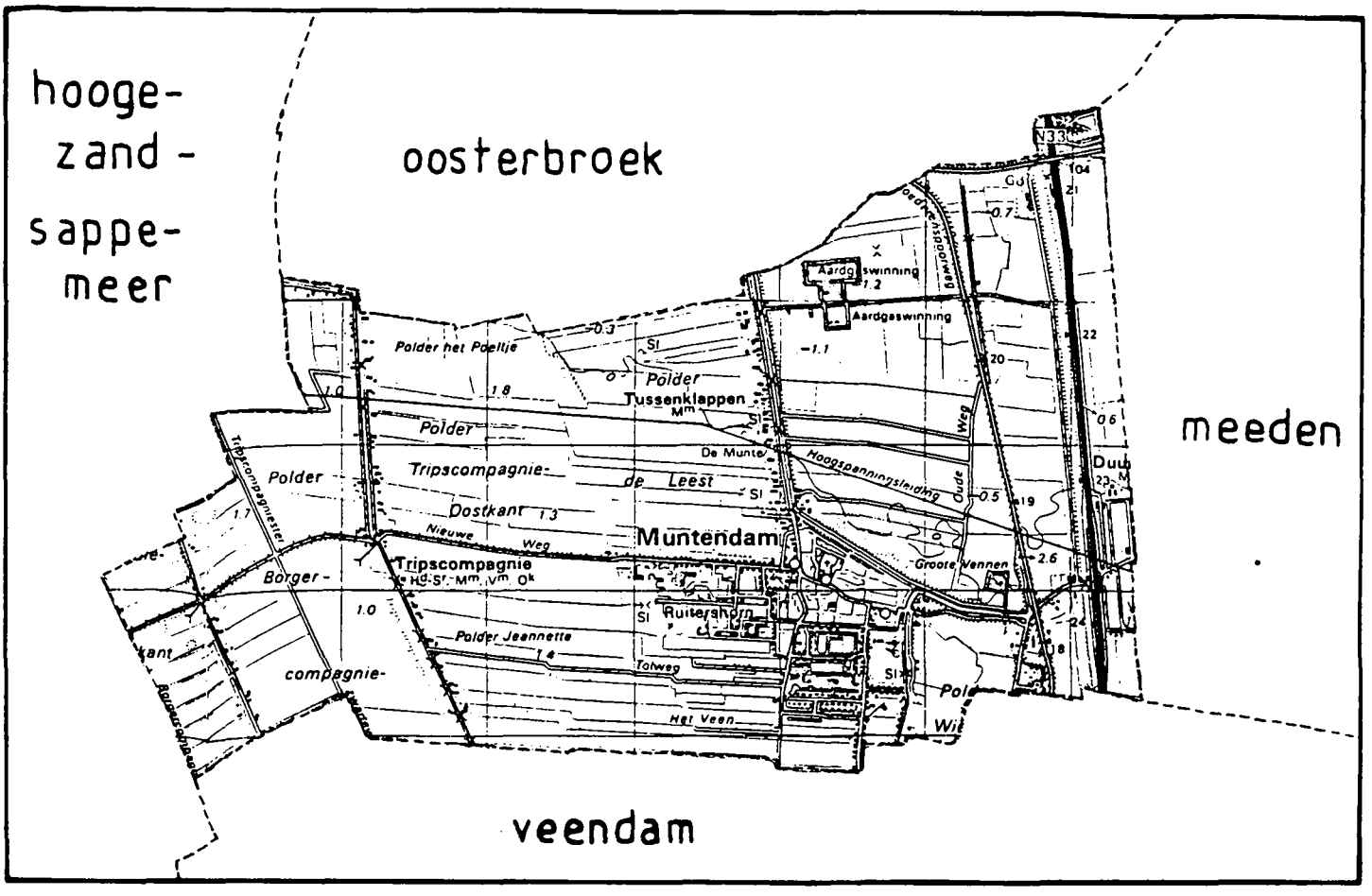

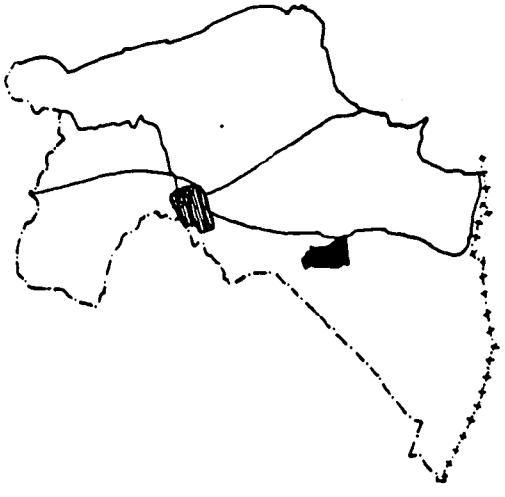

GEMEENTE
MUNTENDAM

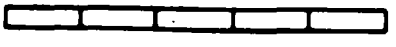

2,5 km

GEMEENTEBESCHRIJVING MUNTENDAM

1 Ligging

De gemeente Muntendam ligt in het oosten van de provincie Groningen, in het noorden van de MIP-regio Oost-Groningen. Het gebied wordt in het noorden begrensd door de gemeente Oosterbroek, in het oosten door de gemeente Meeden. In het zuiden ligt de gemeente Veendam, ten westen de gemeente Hoogezand-Sappemeer.
Het grondgebied van de gemeente beslaat 2088 ha.

In de gemeente liggen het gelijknamige dorp Muntendam, een gedeelte van het dorp Borgercompagnie en de gehuchten Duurkenakker (gedeeltelijk), Tripscompagnie en Tussenklappen.

Door de gemeentelijke herindeling van 1-1-1990 is de gemeente Muntendam samengevoegd met de gemeenten Meeden en Oosterbroek onder de naam Oosterbroek.

2 Ontstaansgeschiedenis

2.1 Geologische geschiedenis

Tijdens de laatste fase van de ijstijd Saalien, circa 120.000 jaar v. Chr. heeft het ijs zich uitgebreid tot Oost-Groningen. Glaciale materialen werden opgestuwd en ijslobben strekten zich uit tot aan Siddeburen en Winschoten. Muntendam werd echter niet bereikt. Wel werden in dit gebied fijne zanden afgezet. Muntendam is dus gelegen op een zandrug, ontstaan in een koud klimaat met sneeuwsmeltwater en bodemijs.
Door de erosieve werking van het smeltwater werd het Hunzedal met zijn afwateringsriviertjes gevormd. In heel Oost-Groningen ontwikkelt zich dan een verwilderd rivierenstelsel door de onregelmatige afvoer van het smeltwater.

Bij aanvang van het Holoceen, circa 8.000 jaar voor Chr., werd het klimaat warmer en vochtiger. De zeespiegel steeg en daarmee werden ook de grondwaterstanden hoger. In de lagere delen (beekdal van de Oude Ee) en op plaatsen waar de afwatering stagneerde vormde zich veen. Het veen ontwikkelde zich onder min of meer voedselrijke omstandigheden. Voor de afwatering van de drassige venen zorgde het veenriviertje de Oude Ee. De oudste naam voor dit riviertje is Munte, Mente of Munten Ee geweest. Later heeft het de naam Oude Ee gekregen (Ae of Ee betekent letterlijk water). Het mondde bij Termunten uit in de Dollard en zorgde voor de afwatering van de drassige venen. Het oorspronkelijke beekdal van de Oude Ee is nog bewaard gebleven in de vorm van Polder de Wiede. De Wiede was oorspronkelijk een meertje in de rivier de Oude Ee. Rond 1800 is dit meertje bijna geheel verland. De oorspronkelijke ligging is nog enigszins te herkennen in het verkavelingspatroon van polder de Wiede.

De bovengenoemde ontwikkelingen hebben geleid tot het ontstaan van de volgende grondsoorten:
- ten noorden van Muntendam: kleidek en venige tussenlaag op zand
- ten oosten: madeveengronden (Polder de Wiede)
- ten zuiden en ten westen: veenkoloniaal dek en venige tussenlaag
- dicht rond Muntendam: leemarm en zwak lemig fijn zand.

De hoogte van de gemeente Muntendam varieert van -1.2m N.A.P. in het noordoosten tot +3.9m N.A.P. op de dekzandopduiking ten noordwesten van het dorp Muntendam.

2.2 Bewoningsgeschiedenis

De eerste bewoners in het gebied rond Muntendam hebben zich rond 1300 gevestigd op de zandopduikingen in het met hoogveen bedekte gebied. Vermoedelijk hebben hier ook voor de jaartelling al mensen rondgetrokken. Hiervan zijn sporen gevonden, ten oosten van het Muntendammerdiep, in de vorm van een strijdhamer en urnenscherven, waarschijnlijk uit de late bronstijd, ongeveer 800 jaar voor Chr. De plaats Muntendam wordt pas in 1391 officieel genoemd, maar zal al wel langere tijd hebben bestaan. Het hoogveengebied was in die tijd een onbegaanbaar terrein en slechts in de winter gedeeltelijk toegankelijk. Op de kaart van Lubbers (1652) wordt een "wintersledebaan" vermeld die 's winters fungeerde als verbinding tussen Sappemeer en Muntendam.
Rond 1450 zijn, in verband met de Dollardoverstromingen, de bewoners verhuisd, westwaarts vanaf de Oude Weg, naar de hoger gelegen zandrug. De uiterste zuidelijke grens van het overstroomde gebied lag bij de dekzandrug van Meeden en het stroomdal van de Oude Ee. Westelijk lag de grens bij de hoger gelegen weg Muntendam-Zuidbroek.

Voor de bewoners van Muntendam vormden de onregelmatige afvoer van het hoogveenwater en het buiten de oevers treden van de Oude Ee, al vroeg een probleem. Aan het eind van de middeleeuwen werd daarom aan de zuidkant een veendijk aangelegd (zie kaartje). De uitstulping van de veendijk beschermde een deel van de lage landen langs de Oude Ee, die als weidegebied in gebruik waren. De veendijk moet gezien worden als een tijdelijke waterkering.
De ontginningen gingen uit van Muntendam en strekten zich uit tot deze veendijk. Doordat bij deze individuele vervening het voornaamste doel was om het veen af te graven voor brandstof en niet zozeer voor de akkerbouw, werd er nauwelijks aandacht geschonken aan de egalisatie van de ondergrond, het losmaken van het achtergebleven veen en bezanding. Daardoor kreeg het land een golvend oppervlak. Een restant van de oude veendijk is te zien in het noordwesten van de gemeente tegen de gemeentegrens van Oosterbroek aan, tegenover de voormalige fabriek "Motké".

De ontwikkeling van Muntendam is nauw verbonden met die van Meeden, door o.a. het voorkomen van de verbindingsdijk "de Hoge Dam" tussen beide dorpen. De Hoge Dam doorsneed een laagte, het beekdal van de Oude Ee. Om de waterafvoer te verbeteren werden, parallel aan de Oude Ee, het Oosterdiep (1647) en het Westerdiep (1649) gegraven waarmee overtollig water uit het riviertje werd afgevoerd. Het Oosterdiep verbond het Muntendammerdiep via het Meedenerdiep met Veendam. In 1671 werd het noordelijke gedeelte gedempt en werd er een dwarsverbinding aangelegd met het Westerdiep. Deze

dwarsverbinding is nu in de gemeente Veendam gelegen.

Naast Meeden heeft ook het dorp Zuidbroek invloed op de Muntendammer geschiedenis gehad. Het kerspel Zuidbroek had in de 17e eeuw rond Muntendam veel grond in bezit. Rond 1600 begon ook hier een grootscheepse turfwinning. In 1637 werd het kanaal Zuidbroek-Muntendam gegraven met als doel het water uit de zuidelijke veenstreken nu ook via het Winschoterdiep te laten afvoeren en niet alleen via de benedenloop van de Oude Ee.

De ontginning van de dorpen Borgercompagnie en Tripscompagnie heeft het karakter van een veenkoloniale ontginning. Hier is nog steeds de oorspronkelijke veenkoloniale (stroken)verkaveling herkenbaar. Het Borgercompagniesterdiep werd in 1647 gegraven en de vervening werd door vooraanstaande burgers uit de stad Groningen ter hand genomen. In 1648 liet de heer Trip (een Amsterdamse koopman) het Tripscompagniesterdiep graven en vervolgens werden de venen afgegraven. De turfgravers vestigden zich in kleine huisjes langs de kanalen. Ook de boerderijen kwamen langs het hoofddiep te liggen.

3 Grondgebruik

3.1 Agrarisch grondgebruik

De gemeente Muntendam is al vanaf 1800 een echte akkerbouw-gemeente. Vooral het westelijk gedeelte (Borgercompagnie en Tripscompagnie) waar in de 17e eeuw de venen zijn afgegraven zijn verantwoordelijk voor een hoog percentage akkerbouwgrond. Aan het begin van de 19e eeuw is het percentage al vrij hoog en het neemt daarna alleen nog maar toe. De afgegraven venen zijn dan nagenoeg allemaal in bouwland omgezet.

Agrarisch grondgebruik

jaar	% bouwl	% grasl	% tuinb	tot. opp. cultuurgrond (ha.)
1815	65,4	34,6		1530,03
1833	67,1	31,1	1,9	1906,80
1862*	85,3	14,7		1522,55
1885	80,6	17,5	1,9	1971,55
1930	86,6	11,0	2,4	1893,92

* Hofstee geeft aan dat de gegevens van 1862 onvolledig zijn en dus onbetrouwbaar.

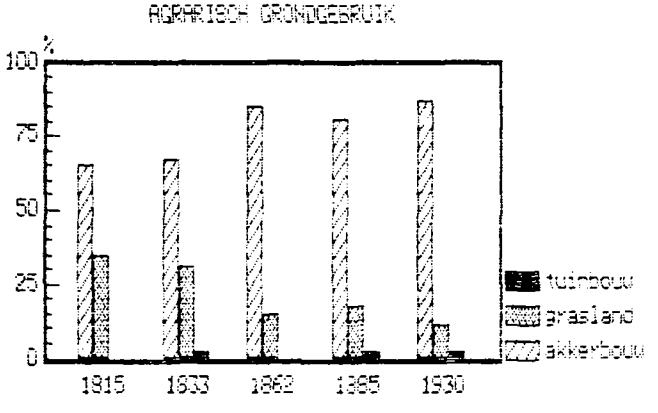

bron: E.W. Hofstee (1985)

De meeste "veengemeenten" laten rond 1885 een percentage grasland zien van 15. Dit was de hoeveelheid grasland waarover een boer moest beschikken om voldoende mest voor zijn akkerbouwareaal te hebben. Na invoering van de kunstmest (rond 1885) is er een daling van dit graslandpercentage te zien. Ook in Muntendam is dat het geval. Na 1885 daalt het percentage onder de 15%.
Het percentage tuinbouwgrond is niet opzienbarend te noemen.

De slechte afwatering in het oosten van de gemeente (polder de Wiede) maakte het bouwen van watermolens noodzakelijk. In de polders (ook in de polders aan de westkant van Muntendam) werd het water kunstmatig omhoog gebracht en via de afwateringskanaaltjes geloosd. Deze molens zijn in de loop der tijd voor het merendeel afgebroken en vervangen door gemalen.

In de gemeente Muntendam komen nu de volgende voormalige molenpolders voor:
- Polder Borgercompagnie-oostkant
- Polder Jeanette
- Polder de Leest
- Polder het Poeltje
- Polder Tripscompagnie-oostkant
- Polder de Wiede (gedeeltelijk)
- De Swartepolder

Het verkavelingspatroon van Muntendam in 1850 is nu nog grotendeels herkenbaar. De oorspronkelijk veenkoloniale verkaveling in het westen is nog bijna geheel bewaard gebleven.
Ten oosten van het dorp Muntendam bevindt zich de polder de Wiede met een onregelmatige blokverkaveling waarvan het grondpatroon teruggaat op de oude natuurlijke lijnen in het landschap: de geulen. Ten noorden van het dorp, aan de westzijde van het Muntendammerdiep, bevindt zich nog de oorspronkelijke strokenverkaveling. De ontginning geschiedde hier zijwaarts. Ten oosten van het Muntendammerdiep en ten noorden van het Meedenerdiep is de originele strokenverkaveling vervangen door een regelmatige blokverkaveling. Dit gebied sloot aan bij het ruilverkavelingsgebied Meeden-Scheemda.
Waarschijnlijk heeft men in dezelfde tijd (1967) ook hier stukken grond ruilverkaveld.

3.2 Niet-agrarisch grondgebruik

Halverwege de 18e eeuw nam de veenderij af en kon langzamerhand andere bedrijvigheid tot ontwikkeling komen. De dalgrond die achterbleef bleek geschikt voor het verbouwen van boekweit, bonen, knollen en later ook aardappelen. Deze laatste vormden de grondstof voor de dan tot ontwikkeling komende aardappelmeelindustrie.
In 1840 werd in Muntendam de grondslag gelegd voor de aardappelmeelindustrie die meer en meer het teeltplan van de veenkoloniale boer zou bepalen. De eerste fabriek werd te Muntendam gesticht door J.A. Boon, in het centrum van Muntendam, (zie kaartje Muntendam, situatie van 1940). Dit bedrijf werd binnen enkele jaren weer opgeheven bij het overlijden van de oprichter. De eigenlijke stichter was dan ook W.A. Scholten die bij Foxhol in 1842 een aardappelmeelfabriek opende. Hij was tevens grondlegger voor deGroninger

aardappelmeelindustrie.

Door de ligging aan een verbindende waterweg naar Zuidbroek en de stad Groningen hebben in Muntendam ook de scheepvaart en scheepsbouw zich kunnen ontwikkelen. Het begin van de scheepvaart ligt bij de turfschipperij. Turfschepen vervoerden de turf die de turfgravers voor de huur van het stuk veen moesten betalen. Het vervoer naar de stad Groningen gebeurde met kleine schepen. Voor grotere afstanden, bv. over de Zuiderzee naar Holland, werden tjalken en koffen gebruikt.
Ten oosten van het Westerdiep, in polder de Wiede heeft een scheepswerf gelegen die waarschijnlijk al voor 1800 werd opgericht. Na 1900 werd er een dwarshelling aangelegd. Rond 1925 werd er, uit gebrek aan ruimte op de bestaande werf, een werf in Martenshoek gebouwd (gemeente Hoogezand-Sappemeer) waar grotere schepen konden worden vervaardigd. De werf in Muntendam heeft daarna nog korte tijd gefunctioneerd om na enige tijd te worden afgebroken. De oorspronkelijk bij de scheepswerf behorende woning is nog bewaard gebleven maar nu wel gemoderniseerd.

4 Infrastructuur

4.1 Landwegen

De wegenstructuur in de gemeente Muntendam wordt bepaald door:
- de aanwezigheid van een dekzandopduiking
- de aanwezigheid van gegraven kanalen
- de daaraan gelegen lintdorpen.

Rond 1850 zijn er alleen in de plaats Muntendam wegen verhard, namelijk langs het Muntendammerdiep, naar het noorden naar Zuidbroek, in de kern van Muntendam en de wegen naar Meeden en Veendam.
In 1900 werd er in oostwestelijke richting een weg aangelegd naar Tripscompagnie en werd de weg langs het Borgercompagniesterdiep verhard.
In 1940 zijn alle dorpen , m.u.v. Duurkenakker, over de verharde weg te bereiken. De weg langs het Tripscompagniesterdiep is nu verhard.
Na 1940 werd, door de aanleg van de snelweg Zuidbroek-Veendam, Duurkenakker in tweeën gesneden.

4.2 Waterwegen

De waterwegen in de gemeente Muntendam zijn voornamelijk gegraven kanalen en wijken en dienden voor het vervoer van turf naar o.a. de stad Groningen en van stadscompost weer terug.
Tevens hadden de kanalen en wijken een afwateringsfuncte voor de turfgraverij.

In de gemeente komen de volgende waterwegen voor:

- Borgercompagniesterdiep (gegraven in 1647, gedempt in 1973)
- Meedenerdiep (verlengde van Muntendammerdiep, gegraven in 1637, gedempt in 1967)
- Muntendammerdiep (gegraven in 1637)
- Oude Ee (natuurlijk, nog gedeeltelijk herkenbaar in polder de Wiede)
- Tripscompagniesterdiep (gegraven in 1648)
- Westerdiep (gegraven in 1649)
- A.G. Wildervanckkanaal (gegraven in 1956-1965)

De belangrijkste waterweg in de gemeente Muntendam is het Muntendammerdiep, en het verlengde ervan Meedenerdiep genaamd.
Dit water vormt de verbinding met Zuidbroek en dus met het Winschoterdiep en de stad Groningen.
Ter verbetering van de scheepvaartverbinding Winschoterdiep-Veendam is na de Tweede Wereldoorlog het A.G. Wildervanckkanaal gegraven. Ook dit kanaal heeft een afwateringsfunctie.

Het Borgercompagniesterdiep en het Tripscompagniesterdiep in het westen van de gemeente, waren gegraven voor het vervoer van turf en voor de afwatering.
Na de Tweede Wereldoorlog nam de transportfunctie van de diepen af. Om die reden werd dan ook in 1973 het Borgercompagniesterdiep gedempt.

4.3 Tramwegen

In Zuidbroek werd op 17 augustus 1880 de paardetram (in de volksmond tramway genoemd) in gebruik genomen door de Eerste Groninger Tramway Maatschappij.
De paardetram had twee functies: in de veenkoloniën een uitgestrekt gebied ontsluiten en in het algemeen het verzorgen van het plaatselijk openbaar vervoer.
De 41 kilometer lange paardetramlijn die van Zuidbroek, via Veendam en Wildervank in Bareveld aankwam (op de Drents-Groningse grens) stopte ook in Muntendam. In de dienst waren opgenomen: goederentrams, passagierstrams en posttrams.
In 1910 werd de spoorweg Zuidbroek-Stadskanaal in gebruik genomen waardoor er langzamerhand een einde kwam aan de bloeitijd van de paardetram.

4.4 Spoorwegen

Rond de eeuwwisseling kwamen er veel verzoeken van gemeentebesturen voor de aanleg van een spoorlijn door hun gemeente. Ook de gemeenten Muntendam en Meeden dienden een verzoek in. Het zou echter nog tot 1910 duren voordat er een spoorlijn werd aangelegd van Delfzijl naar Zwolle. De spoorlijn, die door de Noord-Ooster-Locaal-Spoorwegmaatschappij (N.O.L.S.) is aangelegd, liep via de plaatsen Zuidbroek, Muntendam-Meeden, Stadskanaal, Coevorden en Ommen.
Over de plaats van het stationsgebouw is door de gemeenten Meeden en Muntendam heel wat ruzie geweest. Het werd tenslotte de gemeente Muntendam waar het station werd gebouwd. Wel werd de naam Meeden aan de stopplaats toegevoegd.
In 1962 werd het gebouw gesloten en in 1966 afgebroken. De Stationsstraat, die in veel dorpen vaak een luxe bebouwing laat zien, is in Muntendam echter van geringe betekenis geweest. Deze straat telde slechts twee nummers, namelijk het woonhuis van de stationschef en het station zelf. Het stationskoffiehuis staat er nu nog (invent.nr. 133).

4.5 Overig vervoer

In 1924 werd er door de GADO (Groninger Autobusdienst Onderneming) een busdienst onderhouden op het traject Groningen-Zuidbroek. De belangstelling voor deze lijn was groot.
Vanaf 1925 deed de bus ook Muntendam aan. Er werd namelijk een lijn aangelegd van noord naar zuid. De lijn van Groningen naar Bareveld liep via Hoogezand-Sappemeer-Zuidbroek- Noordbroek-Muntendam-Veendam-Wildervank.
In 1925 begonnen twee ex-GADOchauffeurs een busdienst Veendam-Groningen. Deze dienst kreeg de naam VADO. Doordat de bussen van de VADO in dezelfde kleur waren geschilderd als die van de GADO en men tevens dezelfde plaatsbewijzen uitgaf, ontbrandde er een felle concurrentiestrijd die eindigde met de opheffing van de VADO.

In de gemeente Muntendam zorgden o.a. de beurt- en vrachtschippers voor het vervoer van goederen tussen de plaats Muntendam en de stad Groningen. Ook de zgn. boderijders zorgden voor het goederenvervoer. Zij gingen met de hondekar of met paard en wagen, later per vrachtwagen, naar de stad Groningen. Men kon bestellingen opgeven die uit de stad werden gehaald en aan huis werden afgeleverd. Alleen in de plaats Muntendam waren boderijders actief.

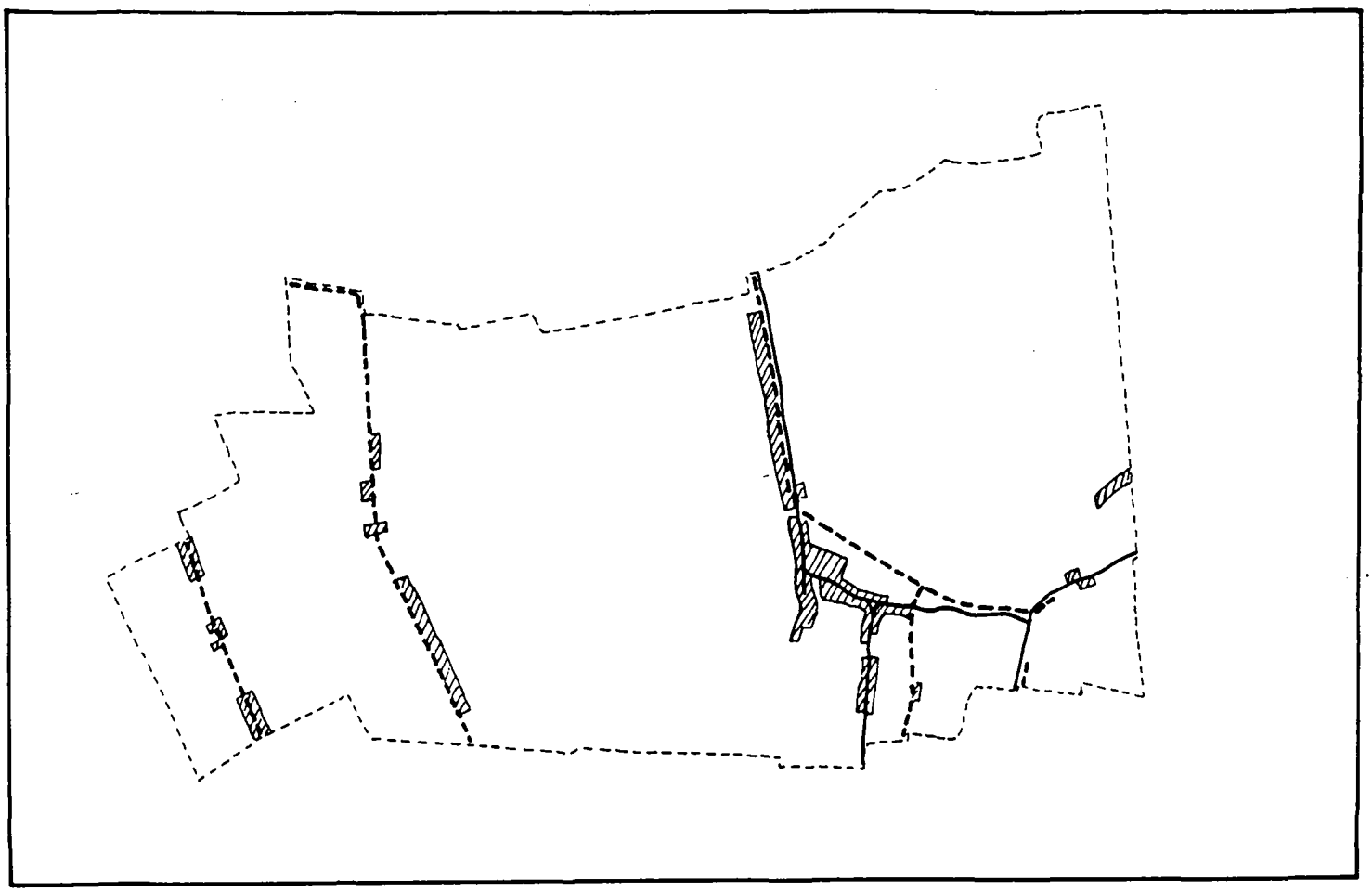

±1850

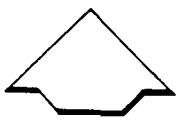

GEMEENTE

MUNTENDAM

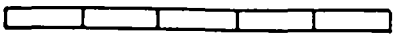

2,5 km

LEGENDA

- gemeentegrens
- verharde landweg
- waterweg
- spoorweg
- bebouwing

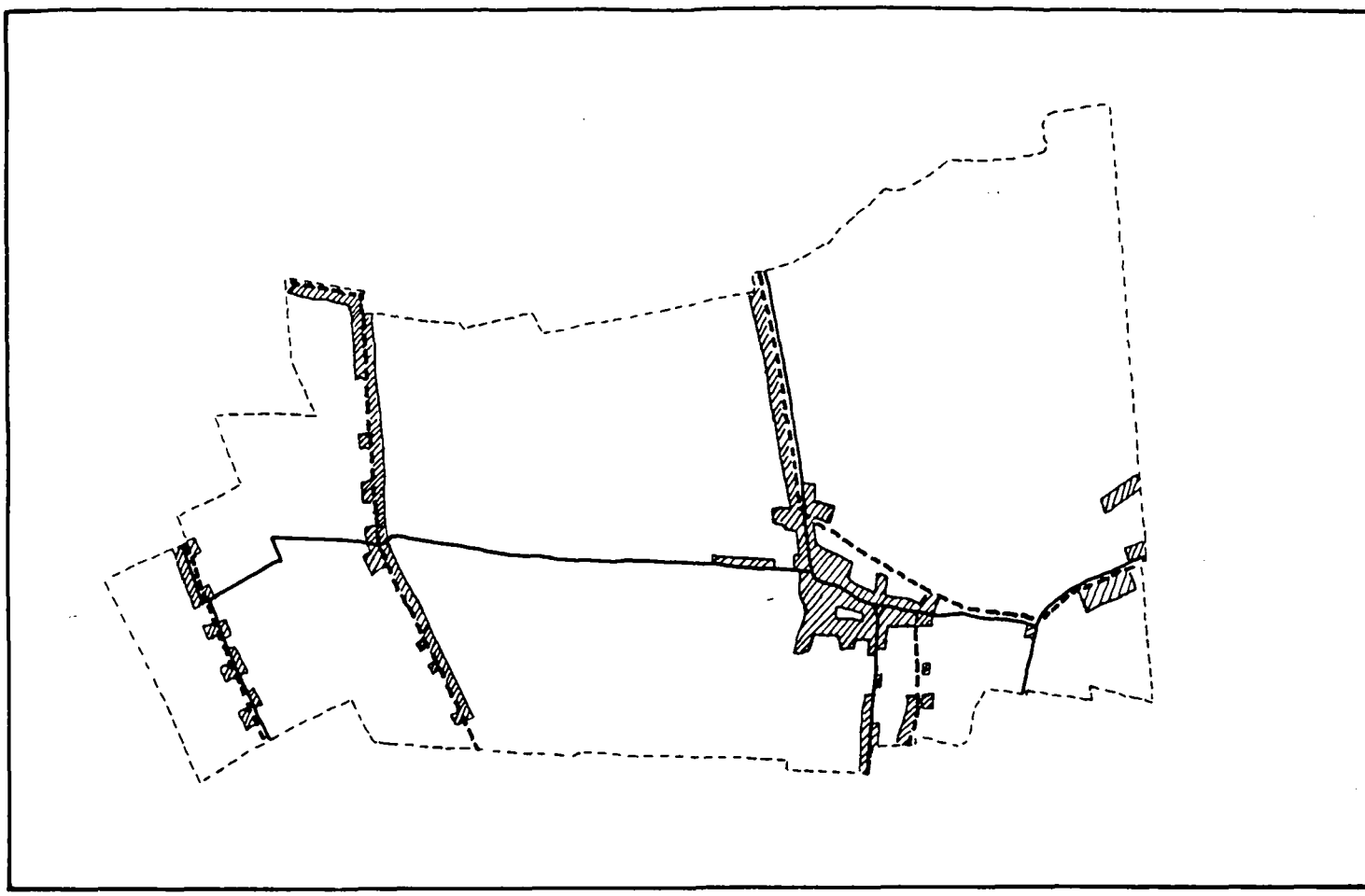

± 1900

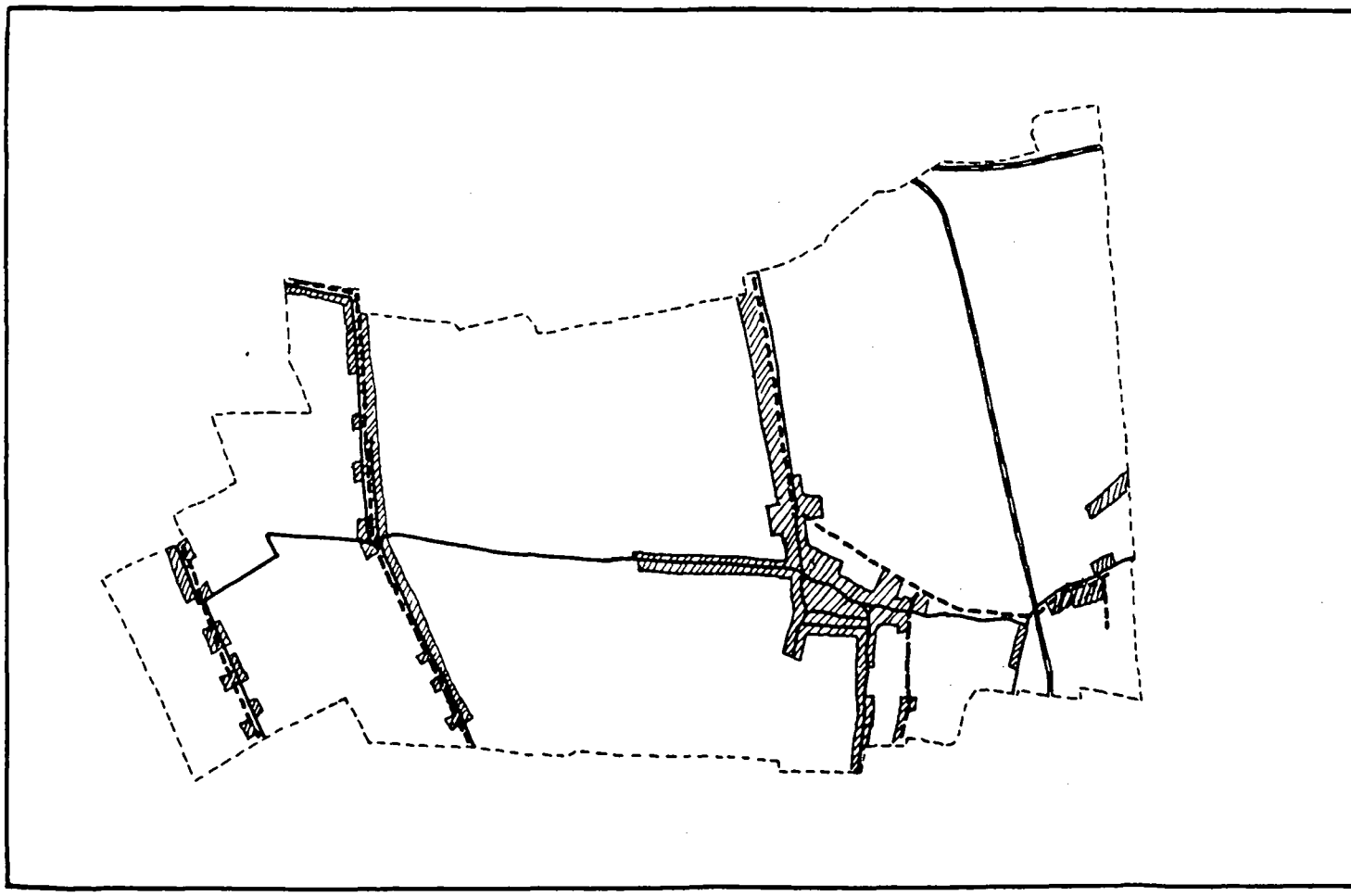

±1940

5 Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

In de gemeente Muntendam liggen de plaatsen Muntendam en de gehuchten Borgercompagnie (gedeeltelijk), Duurkenakker (gedeeltelijk), Tripscompagnie en Tussenklappen. De plaats Muntendam is het hoofddorp van de gemeente.
In deze paragraaf wordt een beeld geschetst van de bevolkings- en woningaantallen. In de volgende paragraaf wordt de nederzettingsstructuur behandeld van Muntendam, Tripscompagnie en Tussenklappen. Borgercompagnie wordt als dorp bij de gemeente Veendam besproken en het gedeelte van het lint dat in de gemeente Muntendam ligt zal bij de verspreide bebouwing worden besproken. Duurkenakker, een klein aantal boerderijen bij elkaar, zal bij de verspreide bebouwing worden besproken.

inwoners

jaar	1859	1869	1879	1899	1930	1947	1987
aantal	2211	2571	2884	3241	3660	3841	4934

woningen

jaar	1859	1899	1930	1947	1987
aantal	415	704	860	926	1861

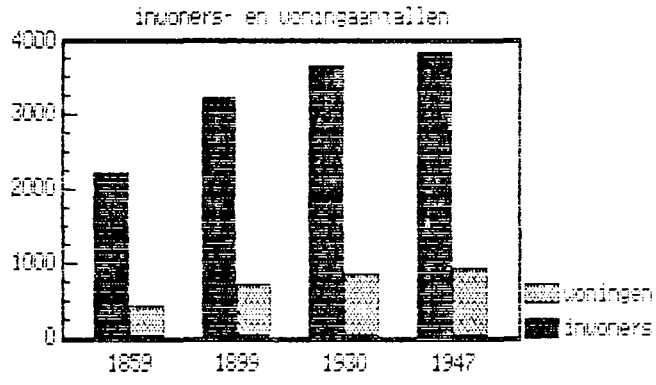

bronnen: - volkstellingen
- C.B.S.

Het inwonertal van de gemeente Muntendam laat in de periode 1859-1987 een stijgend verloop zien. In het begin van de periode is de toename circa 300 per 10 jaar. Deze toename wordt iets minder, bv. in de periode 1899-1930 is de toename circa 140 per 10 jaar. De Tweede

Wereldoorlog zal zijn consequenties hebben gehad voor de geringe toename in de periode 1930-1947. Na 1947, als de werkgelegenheid weer toeneemt, neemt ook de bevolking weer meer toe.
Ook de woningvoorraad neemt gestaag toe, al heeft ook hierop de oorlog zijn sporen nagelaten.
De woningbezetting daalt gelijkmatig van 5,3 in 1859, via 4,6 in 1899, 4,3 in 1930, 4,1 in 1947 tot 2,7 personen per woning in 1987.

5.2 Nederzettingsstructuur per dorp

MUNTENDAM

Het hoofddorp van deze gemeente, het gelijknamige Muntendam is van oorsprong een wegdorp dat leefde van de handel en de landbouw. Het is ontstaan langs de weg die de pleistocene zandrug volgt (zie 2.1) en van Zuidbroek langs het Muntendammerdiep via het Loeg, de Kerkstraat en de Brede Weg over Duurkenakker naar Meeden loopt.
De kern van Muntendam wordt gevormd door de bebouwing langs het Loeg, de Kerkstraat, de Middenweg, de Bovenweg en de Polder (nu de Ds. J. Hekhuisstraat). Rond 1850 zijn de twee eerstgenoemde straten aan weerszijden bijna aanéengesloten bebouwd met woonhuizen van het symmetrische- en het krimpjestype, winkeltjes en kleine bedrijven. Vrijwel alle panden staan direkt aan de weg en loodrecht erop. Doordat de hoofdweg slingert, verspringen, net als in Noordbroek, de panden ten opzichte van elkaar. Centrum van het dorp is de Kerkstraat, waar in 1844 een N.H.-kerk met pastorie is gebouwd (invent.nr. 128).
De andere straten zijn voor een deel bebouwd met arbeidershuisjes, type krimpjes, waarvan nu weinig is terug te vinden. Aan de Middenweg, waar evenals aan de Kerkstraat winkels en bedrijven zijn gevestigd, staat aan oostzijde een Marechaussee-kazerne (1941 afgebroken). Net buiten de kern bevinden zich enkele molens zoals korenmolen "de Munthe" bij de Scheve Klap (in 1919 afgebroken) en houtzaagmolen "Windlust" (in 1804 gebouwd) die na 1935 verdwijnt als men op electrisch zagen overgaat (in 1959 totaal verdwenen).

1850-1900
In de tweede helft van de 19e eeuw breidt Muntendam zich uit langs de reeds bebouwde straten. Deze nieuwe bebouwing is eveneens aaneengesloten met hier en daar zijwaarts lanen. Daarnaast worden de tussenliggende open gebieden opgevuld met woonhuizen, winkels en bedrijven. Aan het Loeg wordt in 1848 een stel- en wagenmakerij gevestigd door J.C. Otten, die later overschakelt op de bouw van caravans waarvan in 1970 de produktie in Muntendam wordt gestaakt.

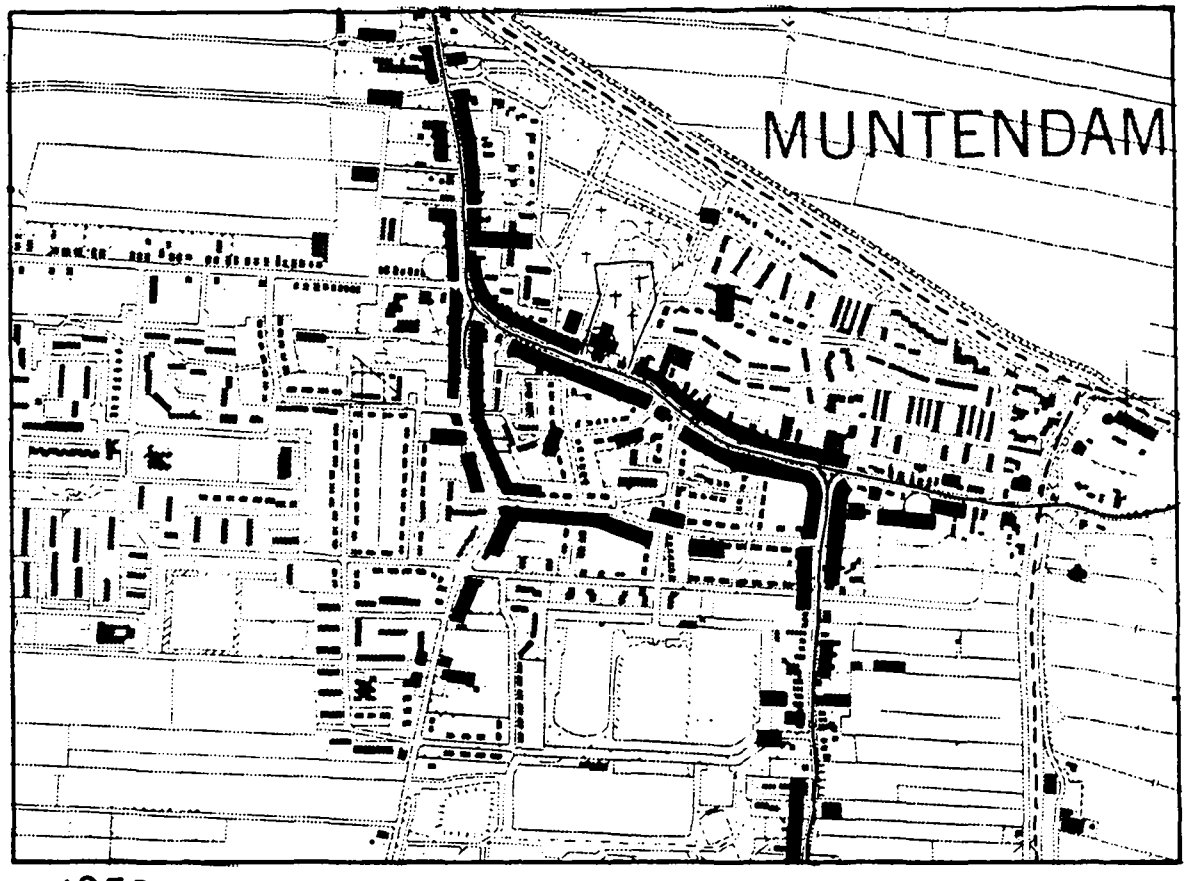

±1850

MUNTENDAM

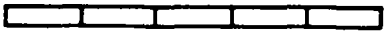

500 m

LEGENDA

- - - - gemeentegrens
—— verharde weg
..... onverharde weg
-·-·- waterweg
■ bebouwing

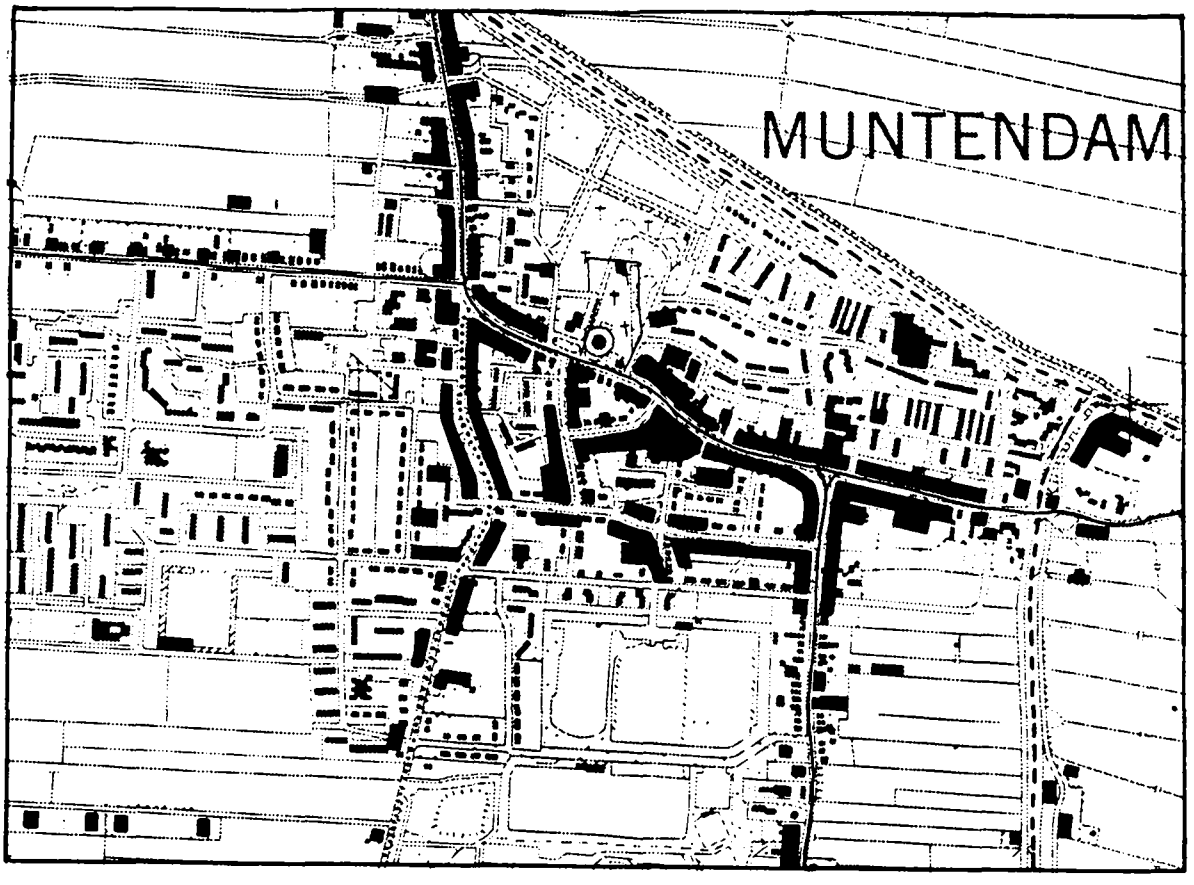

± 1900

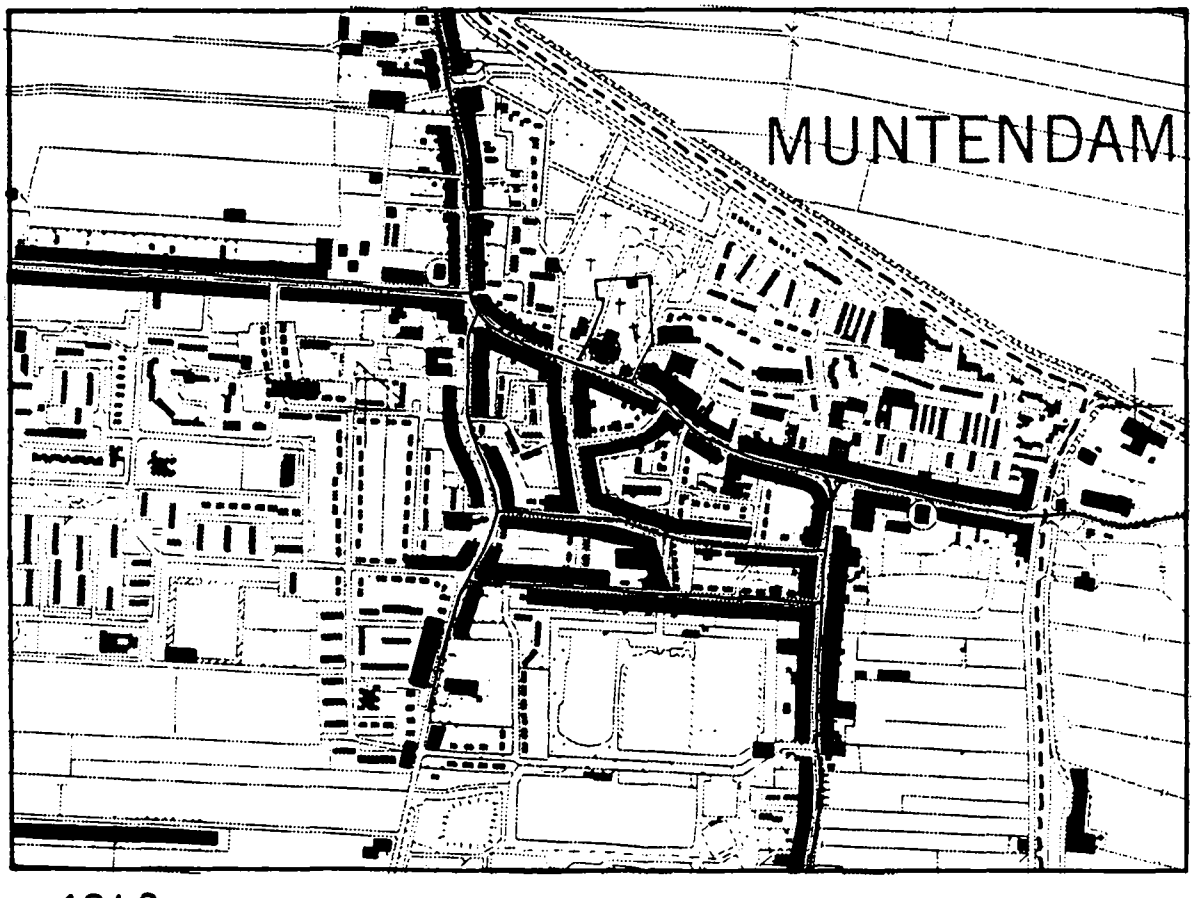

± 1940

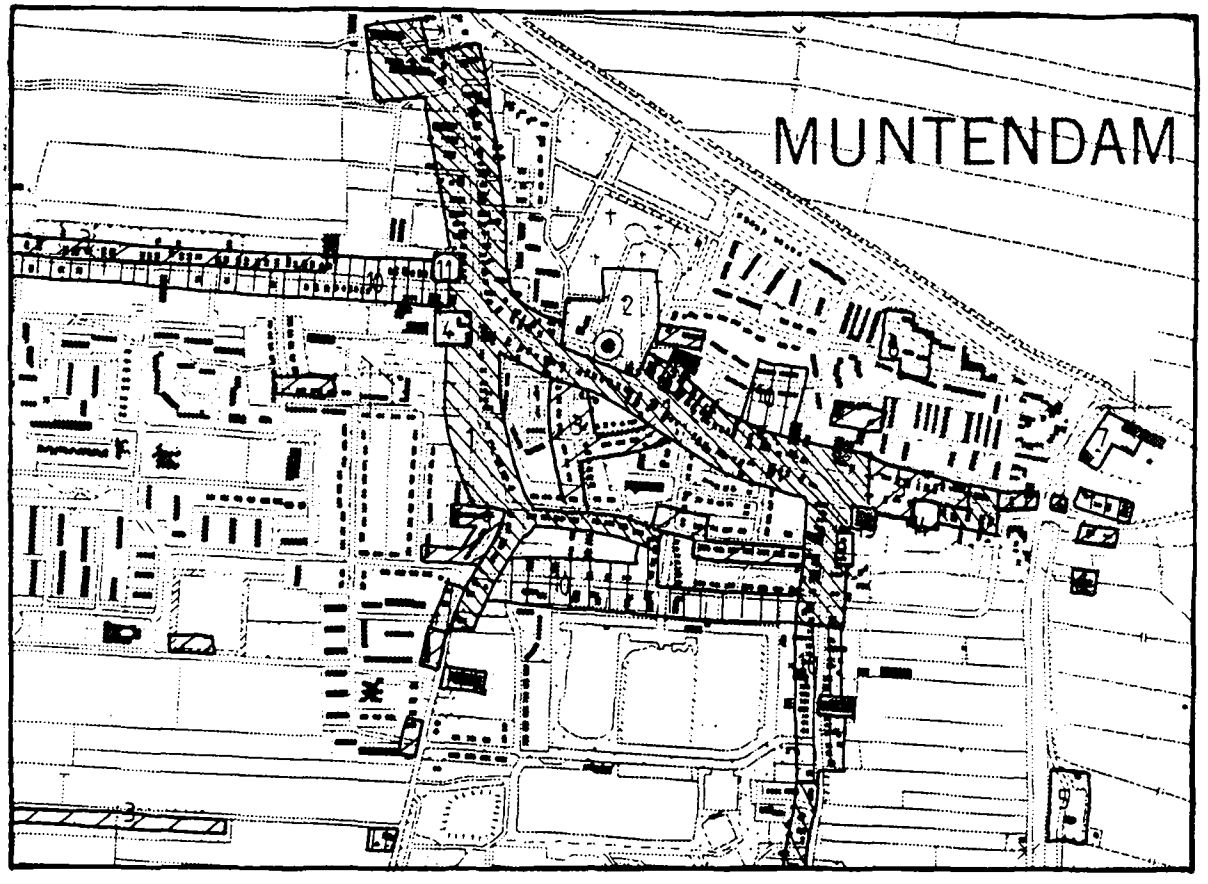

SITUATIE ±1940

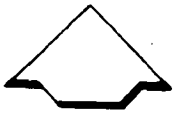

MUNTENDAM

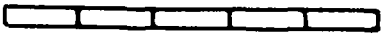

500 m

1. bebouwing oude kern
2. N.H.-kerk, kerkhof en pastorie
3. bebouwing 1850-1900
4. Openbare Lagere School
5. scheepswerf
6. stoomgemaal
7. houtzagerij
8. dakpannenfabriek
9. marechaussee-kazerne
10. bebouwing 1900-1940
11. Gereformeerde kerk
12. gemeentehuis
13. School met de Bijbel
14. Baptisten kerk

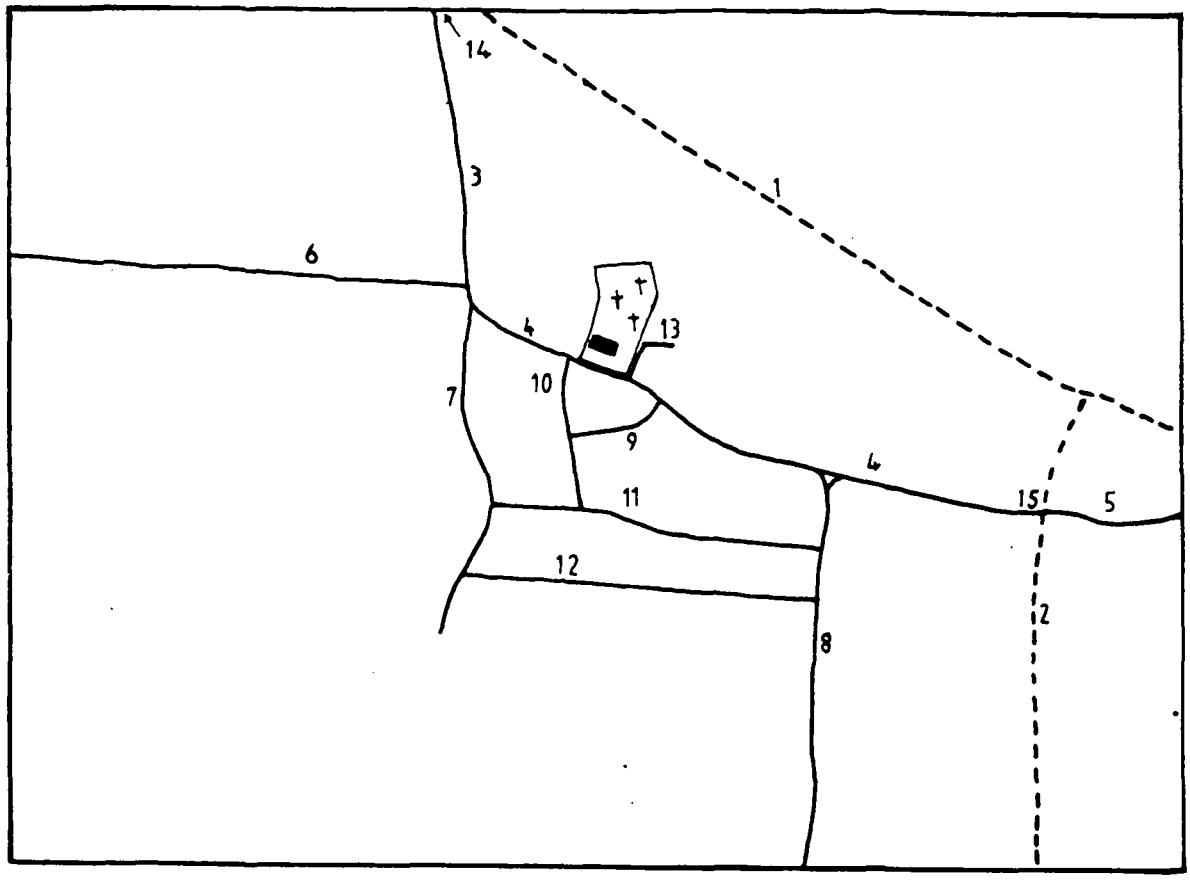

NAMEN VAN STRATEN

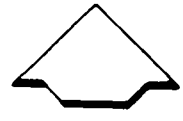

MUNTENDAM

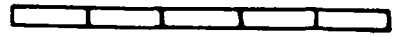

500 m

1. Meedenerdiep
2. Westerdiep
3. het Loeg
4. Kerkstraat
5. Brede Weg
6. Nieuwe Weg
7. Bovenweg
8. Middenweg
9. Kromme Elleboog
10. Jan Bakkerstraat
11. Ds. J. Hekkerstraat
12. Zuiderstraat
13. Driemolenlaan
14. Schaive Klabbe
15. Galgendraaibrug

LEGENDA

—— straat
--- water

Het gebied tussen de Kerkstraat en de Ds. J. Hekhuisstraat raakt langzamerhand bebouwd. Langs de Jan Bakkerstraat en de Kromme Elleboog worden arbeiderswoningen van het krimpjestype neergezet met de nokrichting haaks op de straat. Ook het gebied tussen de Kerkstraat en het Meedenerdiep raakt enigszins bebouwd met kleine stroken arbeidershuisjes, type krimpjes, zoals de Driemolenslaan (de huizen zijn nu verdwenen en het straatverloop is gewijzigd). Bovendien vestigt zich aan het eind van deze laan in 1861 een dakpannenfabriek (in 1961 geloten en in 1963 afgebroken).
De Kerkstraat breidt zich naar het oosten, over de Galgendraaibrug, uit. Langs het Westerdiep staat o.a. een brugwachtershuisje (invent.nr. 130) en iets ten zuiden hiervan ligt een stoomgemaal (later electrisch) uit 1890. In het westen, aan de Bovenweg, wordt in 1882 een Openbare Lagere School geopend (in 1971 afgebroken). Langs de Nieuwe weg naar Tripscompagnie zijn in het kader van de Landarbeiderswet uit 1918 een aantal arbeidershuizen van het krimpjestype gebouwd. Deze worden eveneens in het gebied ten zuiden hiervan neergezet.

1900-1940
De kern van Muntendam verdicht zich in het begin van deze eeuw meer en meer. De Ds. J.Hekhuisstraat en de Jan Bakkerstraat worden in de jaren twintig en dertig volgebouwd met burgerwoningen. Ten zuiden van deze straten wordt de Zuiderstraat aangelegd, waar ook aan weerskanten losstaande burgerwoningen worden neergezet. In het westen van het dorp verdicht met name de Nieuwe weg zich met eveneens burgerwoningen. In 1923 wordt vlakbij de kruising met de Bovenweg een Gereformeerde kerk gebouwd (invent.nr. 126).
Ook het centrum breidt zich meer uit. In het westelijk deel van de Kerkstraat wordt aan de noordkant rond 1900 een woning tot gemeentehuis in renaissancistische stijl verbouwd (invent.nr. 127). Naast het gemeentehuis stond hotel "De Munte", dat in de jaren twintig is afgebrand. In het oostelijk deel van deze straat komt in 1915 een Baptistenkerk (invent.nr. 129). Op de hoek met de Middenweg wordt rond 1922 een School met de Bijbel gebouwd.
Aan de Brede Weg, die Muntendam met het N.O.L.S.-station (zie 4.4) verbindt, worden in de jaren dertig vrijstaande burgerwoningen neergezet.
Tegenwoordig is er weinig meer van de vooroorlogse situatie van Muntendam te bespeuren. Vooral in de zestiger jaren zijn veel saneringen doorgevoerd waarbij het grootste deel van de arbeiderswonigen, type krimpjes, is verdwenen. Het oude stratenpatroon is vrijwel geheel intact gebleven, de nieuwbouwwijken zijn namelijk in de open gebieden in het westen, tussen de Boven- en Middenweg, en tussen de Kerkstraat en het Meedenerdiep aangelegd.

TUSSENKLAPPEN

Het gehucht Tussenklappen ligt tussen de noordgrens van de gemeente en de "Schaive Klabbe" (= scheve brug) aan de noordwest-kant van het dorp Muntendam. Het strekt zich uit langs het Muntendammerdiep en heeft alleen aan de westzijde een ijle lintbebouwing. Tussenklappen is geen veenkoloniale ontginningsnederzetting (zie 2.2). Het is ontstaan langs het kanaal, waar boerderijen van het Oldambstertype zijn gebouwd, die hoofdzakelijk van voor 1850 dateren. De nokrichting van de boerderijen is evenwijdig aan de lengterichting van de kavel, dus schuin ten opzichte van het diep. Tussen de boerderijen liggen hier en daar arbeiders- en brugwachtershuisjes van het krimpjes-type (In Tussenklappen woonden veel brugwachters om de verschillende bruggen te bedienen). Nabij de "Schaive Klabbe" staat de deels afgebroken steenfabriek van Holthuis. Deze fabriek met directeurswoning en kalkovens is gebouwd in 1887 en in 1965 gesloten (invent.nr. 123). Hiernaast staat een kalkbranderij (produktie in 1961 gestaakt), waarvan de kalkovens zijn verdwenen.

TRIPSCOMPAGNIE

Tripscompagnie ligt ten oosten van Muntendam en kan als veenkoloniaal ontginningslint worden gekenmerkt. Het lint, dat zich aan weerszijden van het Tripscompagniesterdiep uitstrekt, is erg dun bebouwd met hoofdzakelijk boerderijen van het Oldambstertype. De nokrichting van deze boerderijen loopt evenwijdig aan de lengterichting van de kavel.
Daar waar de Nieuwe Weg die voor de verbinding met Muntendam en Borgercompagnie zorgt, het diep kruist, is een wat dichtere en ander soortige bebouwing ontstaan. Aan de oostzijde van het kanaal staan een café-annex-kruidenierswinkel (ca.1890) en een school die in 1861 is gebouwd (en in 1973 is gesloten). Aan de andere zijde liggen een tolhuis, een smederij en en stelmakerij. Alle panden zijn als zodanig niet meer in gebruik. Ten zuidwesten van de kruising ligt de aardappelmeelfabriek "l'Espérance", die in 1898 is opgericht en in 1961 is gesloten (gesloopt in 1963).
Nu, in 1990, valt bij een vergelijking met de situatie uit 1940 op dat in Tripscompagnie ook een aantal boerderijen zijn verdwenen.

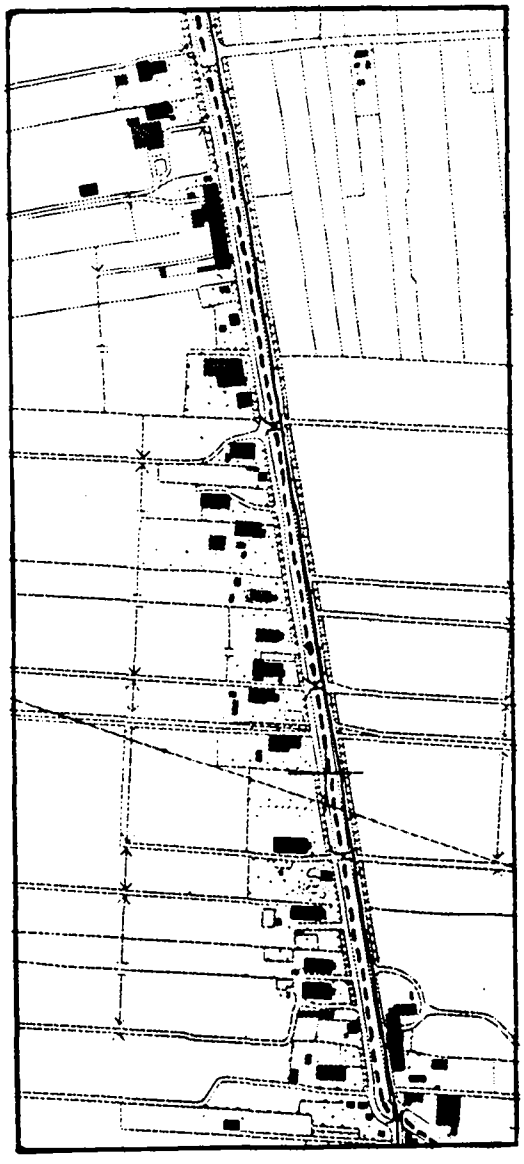

±1850

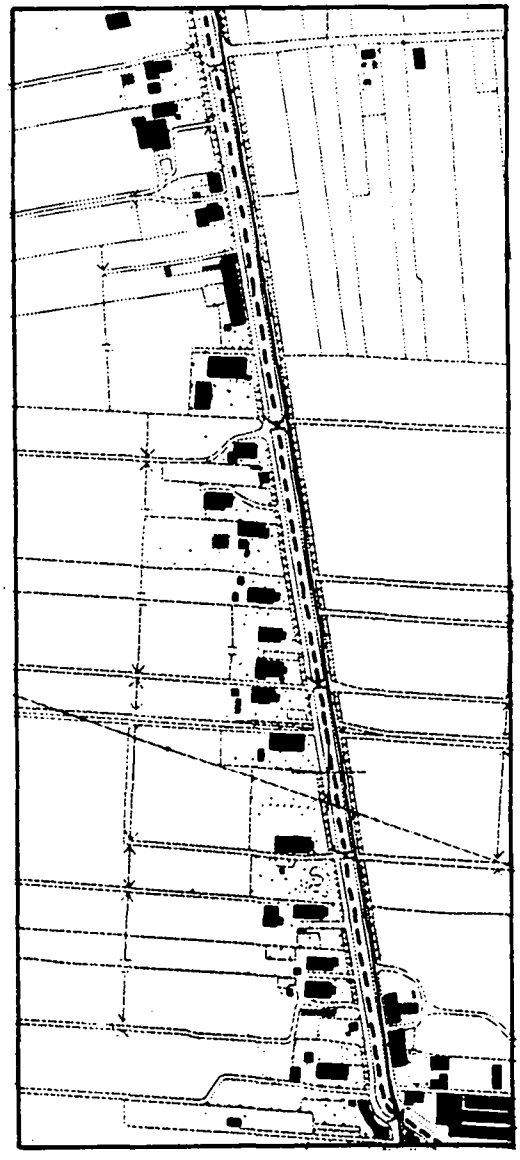

±1940

bebouwing

waterweg

verharde landweg

TUSSENKLAPPEN

500 m

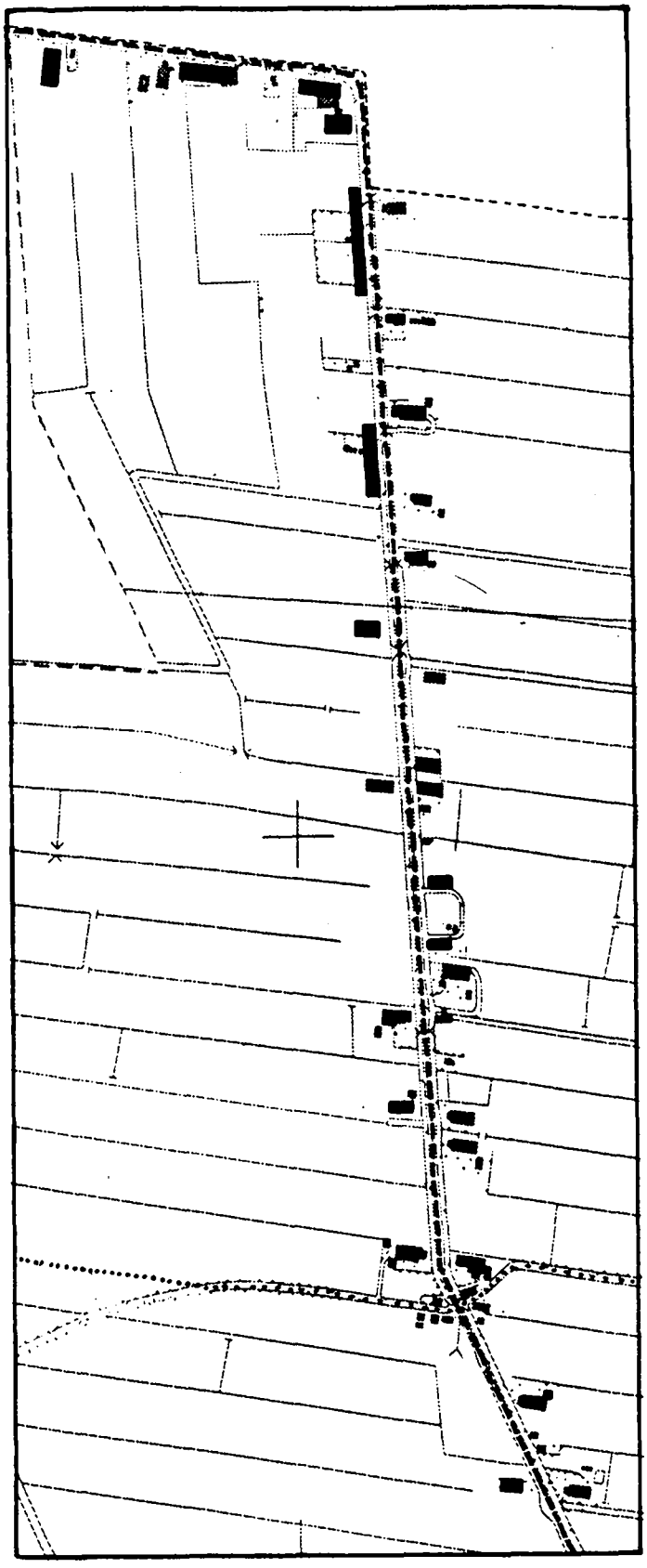

±1850

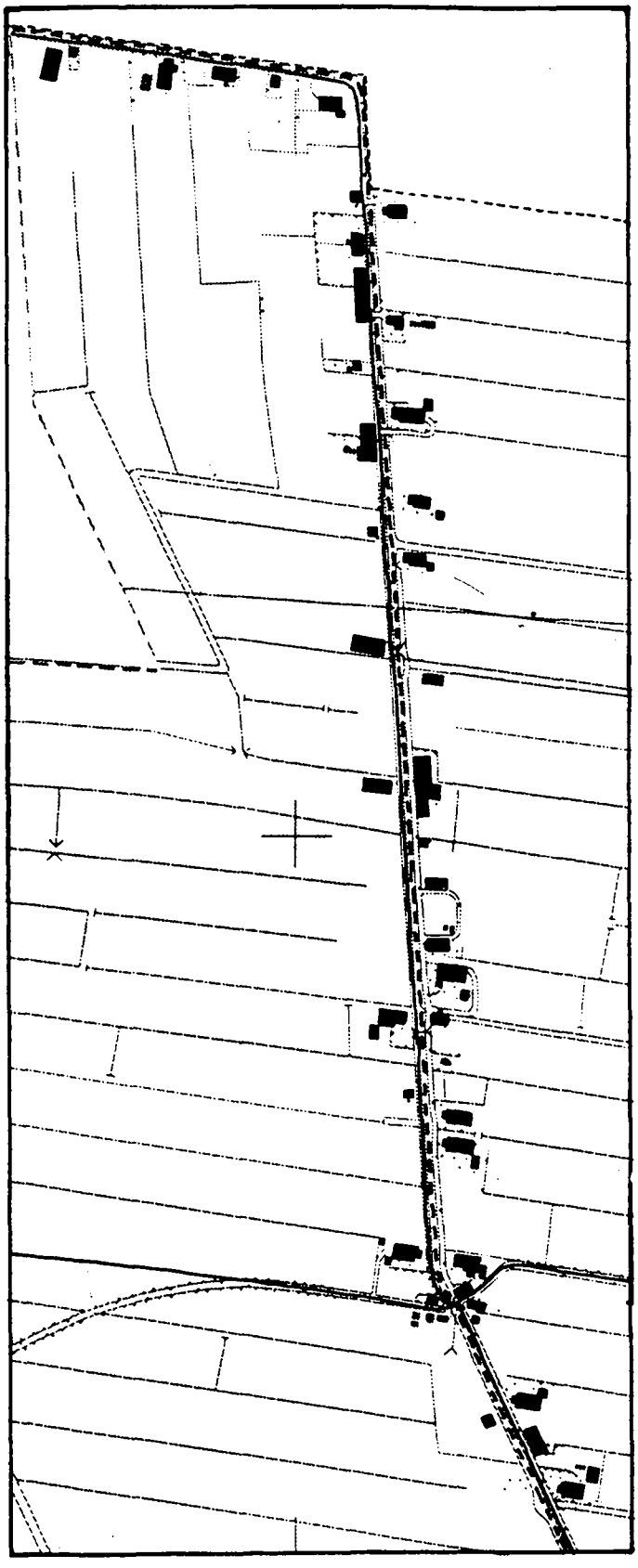

±1940

bebouwing

waterweg

verharde landweg

TRIPSCOMPAGNIE

500 m

5.3 Verspreide bebouwing

In de gemeente Muntendam komt weinig verspreide bebouwing voor. Wat er is, concentreert zich in Duurkenakker in het oosten en Borgercompagnie in het westen.
Het gehucht Duurkenakker ligt tussen Muntendam en Meeden, aan de hoofdweg en vroeger eveneens aan het Meedenerdiep dat inmiddels hier gedempt is. Tegenwoordig wordt het doorkruist door een aantal infrastructurele elementen zoals de goederenspoorlijn (zie 4.4), het A.G. Wildervanckkanaal en de N33 van Assen naar Appingedam. Met name de laatste twee hebben Duurkenakker in tweeën gesplitst. Aan de westzijde ervan is de bebouwing gesitueerd rondom de splitsing van de Brede Weg met de weg naar Veendam. Duurkenakker bestaat voornamelijk uit eenvoudige, losstaande burgerwoningen van na 1900, een enkele boerderij en het voormalige stationskoffiehuis Reinders. Ten oosten van de splitsing, waar nu het kanaal en de snelweg lopen, lag de aardappelmeelfabriek "Hibernia" (nu verdwenen). Deze fabriek is in 1858 gesticht en in 1918 opgeheven. Aan de oostzijde van de N33 liggen een paar burgerwoningen. Ten noorden hiervan ligt een streekje van boerderijen dat evenwijdig aan de hoofdweg loopt. Het streekje bestaat uit een zevental boerderijen van het Oldambstertype waarvan er drie in de gemeente Meeden liggen.
In de uiterste westhoek van de gemeente ligt een gedeelte van het dorp Borgercompagnie. Dit is een veenkoloniaal lint dat evenwijdig aan Tripscompagnie loopt en bestaat uit boerderijen waartussen arbeidershuisjes en burgerwoningen zijn gesitueerd. Alle hebben de nokrichting parallel aan de kavel lopen en staan loodrecht op het diep.
Omdat Borgercompagnie voor het grootste deel in de gemeente Veendam ligt, wordt dit dorp daar in z'n geheel besproken.

6 Inventarisatie stedebouw en bouwkunst

De inventarisatie van stedebouw en bouwkunst heeft als doel inzicht te krijgen in de stedebouwkundige ontwikkelingen die binnen de gemeente hebben plaatsgevonden en in wat er aan waardevolle structuren, complexen en objecten bewaard is gebleven.
De inventarisatie bestaat uit een stedebouwkundig veldonderzoek en een inventarisatie van de bouwkunst.

6.1 Stedebouwkundig veldonderzoek

Door middel van een stedebouwkundig veldonderzoek worden de globale bevindingen over de ontwikkelingen binnen de verschillende kernen in de gemeente geverifieerd. Wanneer er in een nederzetting in de periode 1850-1940 een noemenswaardige ruimtelijke ontwikkeling heeft plaatsgevonden wordt deze op basis van een stedebouwkundige typologie in kaart gebracht. De stedebouwkundige typologie kent een hoofdindeling naar oorspronkelijke functie en ruimtelijke opbouw. Ze onderscheidt de volgende gebieden:

1 stedelijk ingerichte gebieden
1.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
1.2 stedelijke villagebieden

2 niet-stedelijk ingerichte gebieden
2.1 algemeen (functie: gemengd of wonen)
2.2 tuinwijkachtige ontwikkelingen (functie: wonen)
2.3 villagebieden (functie: wonen)

3 gebieden zonder woonfunctie
3.1 industriegebieden (functie: industrie/bedrijvigheid/handel/verkeer)
3.2 groene gebieden (functie: openluchtrecreatie, begraafplaatsen etc.)

andere aanduidingen:
-lineaire ontwikkelingen (functie: gemengd of wonen)
-bestaande kern voor 1850
-gereconstrueerd gebied
-hoofdinfrastructuur

In de gemeente Muntendam bevinden zich geen dorpen waar zich tussen 1850 en 1940 noemenswaardige uitbreidingen hebben voorgedaan. Er was slechts sprake van verdichting langs het in 1850 al aanwezige stratenpatroon en/of uitbreiding langs bestaande (doorgaande) wegen. Om deze reden is een toepassing van de stedebouwkundige typologie achterwege gelaten.

6.2 Inventarisatie van de bouwkunst

De inventarisatie van de bouwkunst heeft als doel de (meest) kenmerkende objecten en complexen voor de ruimtelijke, functionele en architectuur-historische ontwikkelingen in de periode 1850-1940 vast te leggen. Essentieel voor de inventarisatie is dat ze `breed' wordt uitgevoerd. Omdat er in de periode 1850-1940 erg veel gebouwd is heeft de Rijksdienst voor Monumentenzorg als uitgangspunt geformuleerd dat er bij de selectie van objecten/complexen sprake moet zijn van een "herkenbare mate van representativiteit voor de cultuurhistorische ontwikkelingen van de betreffende bouwperiode in de ruimste zin van het woord".

Om het wat overzichtelijker te maken is voor de inventarisatie in de provincie Groningen een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën objecten/complexen:

1 die objecten/complexen die een sociaal, economisch of cultuur-historisch belang vertegenwoordigen. Binnen deze categorie vallen objecten/complexen als fabrieken, scholen, kerken, bruggen, boerderijen etc.

2 die objecten die een representatief beeld geven van de **woon**bebouwing in de verschillende gemeenten.

Daarnaast kan er bij beide categorieën sprake zijn van een extra, de architectonische kwaliteit betreffende, waardering.

Als algemene regel bij de selectie van deze twee categorieën bouwwerken geldt dat ze **gaaf** moeten zijn. Dat wil zeggen, er mogen aan het bouwwerk geen ingrepen hebben plaatsgevonden die het in zijn grondvorm hebben aangetast. (Gaaf betekent dus niet per se: goed onderhouden.) Er zijn natuurlijk uitzonderingen op de regel. Het gaat dan om voorbeelden van objecten/complexen die zeer schaars zijn in de provincie als geheel of in de gemeenten afzonderlijk. Bij dergelijke voorbeelden wordt het criterium gaafheid vervangen door dat van schaarsheid/zeldzaamheid.

Voor het herinrichtingsgebied Oost-Groningen is in de periode 1981-1990 door de heren E. Degenhart-Drenth en E. Stanhuis een inventarisatie van de bebouwing uitgevoerd. De resultaten hiervan zijn verschenen in het vijf delen tellende rapport "Registratie cultuurhistorisch waardevolle objecten". Het M.I.P.-Groningen heeft deze gegevens overgenomen en voorzover nodig gewijzigd en aangevuld.

Literatuur

- Boer, J. de, Dorpen in Groningen, Groningen 1987, PPD van Groningen.

- Boer Sap, S. de, Spoorwegen in Groningen, Utrecht 1987.

- Bos, F., Muntendam door de jaren heen en ... wat verdween, Bedum 1984.

- Bos-Niewold, A. (red), De Groninger Borgercompagnie, Scheemda- Veendam 1980.

- Fysische geografie, botanie en ornithologie. Veenkoloniën 1, PPD van Groningen.

- GADO, Gado-geschiedenis 1925-1988, Groningen

- Hartsema, D. en Mollema, W., Met de boderijders naar Groningen, Bedum 1987.

- Hofstee, E.W., Groningen van grasland naar bouwland 1750-1930, Wageningen 1985.

- Klomp, R.G., De Eerste Groninger Tramway-maatschappij, Stadskanaal 1980.

- Provinciale Almanak voor Groningen, 1983.

- Schroor, M., De landelijke lijn. Kavelpatronen en lineaire elementen in het Groninger landschap cultuurhistorisch bekeken, Groningen 1987, PPD van Groningen.

- Snijders, F., Fysische geografie in de provincie Groningen, Groningen, 1985, PPD van Groningen.

Kaarten

- Kuyper, J., Gemeenteatlas van de provincie Groningen, Leeuwarden 1867, ed. Hugo Surincar, 1:50.000.

- Kater Tz, J., Kaart van alle bevaarbare vaarten en kanalen in de provincie Groningen, ca. 1850, 1:100.000.

- Topografische kaart, 1853, 1:50.000.

- Topografische kaart, 1899, 1:25.000.

- Topografische kaart, 1934, 1:25.000.